

Het laantje naar het koloniekkerkje uit 1845 met de monumentale beplanting van zomereiken



# Ommerschans, strenge kolonie van groene weldadigheid

Kolonies boden in de 19e eeuw onderdak en verplichte arbeid aan landlopers, bedelaars en ander schorriemorrie. Een vroege vorm van strenge 'onmaatschappelijkheidsbestrijding' in een weelderige, groene omgeving. Ommerschans was een van de vijf grote koloniefcomplexen. In opdracht van eigenaar Staatsbosbeheer inventariseerde Ecologische adviesbureau Maes daar de beplanting, geplant in andere tijden.

Tekst Bert Maes | Beeld Ecologische adviesbureau Maes



De begraafplaats uit de kolonietijd met oud geboomte er omheen.



Monumentale Hollandse lindes bij de ingang van de begraafplaats uit de kolonietijd.

**N**a de Napoleontische tijd en het koningschap van Willem I ging het er in de Nederlanden nogal chaotisch aan toe. Er heerste onder meer armoede en daarmee samenhangend was er een groot aantal daklozen en bedelaars. Voor hen werd een oplossing gezocht in zogenaamde kolonies: instellingen waar bedelaars en gestraften onderdak konden krijgen en werk, vooral landarbeid, verrichtten. Zo ontstonden er in de periode 1819 - 1889 vijf grote koloniefcomplexen in Nederland en België, waaronder de Ommerschans in Overijssel, Veenhuizen in Drenthe en Merksplas in België.

De kolonies werden gecombineerd met de ontginning van heide- en veenvelden. Om de hoofdgebouwen ontstonden gebieden met akkerpercelen en landhuisjes. De Ommerschans was wellicht

de strengste kolonie. Daar verblijven was alles behalve een pretje want bedelarij en landloperij werden destijds tot misdaden gerekend.

## Fortificatie

Het centrum van de Ommerschanskolonie is in aanleg een 17e eeuwse fortificatie (1623) met omgrachting. In 1826 werd er een groot koloniefgebouw met binnenplaats opgetrokken. Van de gebouwen zijn, in tegenstelling tot die van de andere kolonies, alleen de bakstenen funderingen behouden gebleven.

De kolonies tezamen worden nu beschouwd als een waardevol cultureel erfgoed waarvan men hoopt dat deze complexen op de werelderfgoedlijst komen. Tot nu toe is het groenaspect ervan nog weinig aan de orde geweest. Toch heeft

men van meet af aan de kolonieterreinen parkachtig beplant met lanen, hagen en bospercelen. Ze zijn een waardevol onderdeel van de cultuurhistorische setting en ook visueel in het oogspringend. Bij de Ommerschans zijn drie beplantingsperioden te onderscheiden: de beplanting uit de schanstijd, uit de kolonietijd en die van na de kolonietijd.

## Schanstijd

De fortificatie van Ommerschans was beplant. Vaak wordt gedacht dat de oude fortificaties vrij kaal waren vanwege het noodzakelijke lege schootsveld. De werkelijkheid ligt anders. Op een fort of schans was veel hout nodig voor verwarming, voor de bakkersovens en voor het maken en repareren van karren, wielen, kanonhouders, gebouwen enzovoort. >



Op het talud van de grachten stonden knotwilgen die allerhande waardevolle producten leveren. Op de fortwallen groeiden bomenrijen waaronder vruchtbomen en notenbomen, die voor extra voedsel zorgden. Ook hagen en struwelen waren van levensbelang om het granaatvuur van de vijand op te vangen.

Al in de 16e eeuw deden fortdeskundigen aanbevelingen voor stekelhoudende beplantingen, zoals meidoorns op de Ommerschans. Hier tref je ook restanten van elzen-, iepen- en essenhakhout die langs de grachtranden staan. Opmerkelijk is dat het om de fladderiep (*Ulmus laevis*) gaat, een zeldzame inheemse iepensoort die goed bestand is tegen de iepziekte. Enkele forse zomereiken, een spaarzame Hollandse linde en struiksoorten als gewone vogelkers, sporkehout, wilde kamperfoelie, hazelaar en bramensoorten kunnen van vóór 1819 dateren. Langs de waterkanten herinneren pluimzegge en gele lis aan het landschap van nog vóór de schans. Ofschoon de groenelementen uit de fortperiode beperkt zijn, bieden de aanwezige bomen en struiken een waardevolle en zeldzame gebruiks- en beeldgeschiedenis.

### Kolonietijd

Uit de kolonietijd is nog vrij veel bewaard

gebleven. Het meest opvallend is de eikenlaan naar het koloniekkerkje uit 1845. De zomereiken zijn rond 1835 geplant blijkt uit jaarringenonderzoek. Gelukkig is hier gekozen voor inboet van nieuwe eiken bij uitval, zodat historische informatie over de oude plantafstanden en snoeiwijze van de kroon behouden blijft. De eikenlaan wordt op het schansterrein voortgezet door een monumentale laan van fladderiepen aan de ene kant en zomereiken aan de andere kant. Ook hier is de aanwezigheid van de fladderiep opmerkelijk en kun je hier een zeldzame monumentale iepenbeplanting bezichtigen. Elders rond de voormalige koloniegebouwen staan eveneens nog grote fladderiepen, deels als uitgegroeid hakhout, deels als spontane opslag. Uit de kolonietijd dateren verder oudere zwarte elzen, essen, Spaanse aak, gewone esdoorn, robinia, zomereiken en enkele monumentale witte paardenkastanjes.

Van een parkaanleg is weinig terug te vinden. Een enkele Hollandse linde markeert nog een begrenzing en sneeuwbesen waren ooit een structuurbepalend element in de beplanting. In het voorjaar herinneren allerlei kleurige stinzeplanten aan de groeninrichting van de kolonie: boerenkrokus, gele anemoon, bosanemoon, sterhyacint, boshyacint, sneeuw-klokje, kraailook en de gevlekte dove-

netel. Noemenswaardig is de begraafplaats met een fraaie bomenbeplanting van Hollandse lindes en zomereiken rondom.

### Na de kolonietijd

De beplanting van de late 19e en 20e eeuw bestaat uit diverse plantvlakken van wisselende ouderdom. Het betreft vooral boomvakken van es, zomereik, fijnspar, robinia en beuk door Staatsbosbeheer opgezet voor de houtteelt. Alleen in het noordelijke fortdeel is een bijzondere beplanting met onder meer *Buxus*, *Hedera hibernica*, *Taxus baccata* 'Nana', *Chamaecyparis lawsoniana* te zien. Deze maakten ooit deel uit van een sierparkje.

### Herstelplan

Inmiddels is een begin gemaakt met een herstelplan van de schansstructuur. Daarbij wordt het grachtenstelsel aan de oostzijde weer beter zichtbaar gemaakt en waar nodig uitgediept en op breedte gebracht. Het oudere bomenstand wordt gehandhaafd en aangevuld. De contouren van de afgebroken koloniegebouwen, die op de westzijde van de schans liggen zijn door archeologen onderzocht. Een laag muurtje zal de fundamenten zichtbaar maken. De bomen en heesters die bij de kolonieperiode horen, blijven gehandhaafd en worden waar nodig aangevuld. Dat betreft met name de monumentale iepen- en eikenrijen.

Onder de bomen en heesters komen waardevolle historische cultivars voor, zoals van lindes, paardenkastanjes, iepen en eiken, die niet meer in de handel zijn. Daarvan kunnen zaden en stekken verzameld worden om nieuw historisch verantwoord plantgoed op te kweken. Op die wijze kan het historische groene beeld behouden blijven.

Complexen zoals de kolonies die als waardevol cultuurhistorisch erfgoed worden beschouwd, zouden vanzelfsprekend ook op de cultuurhistorische groenelementen in kaart gebracht moeten worden. Juist de bomen en heesters maken een belangrijk deel uit van de historische context en de verschillende tijdslagen, maar ook van het ruimtelijk beeld. Dit type erfgoedonderzoek van het groen staat echter nog in de kinderschoenen. Het onderzoek van de Ommerschans is daar een bijdrage in.



De oude fladderiep, *Ulmus laevis*, langs de fortgracht.



De heuvel langs de fortgracht met grote zomereik erop, en fladderiepen en zomereiken op de voet ervan.



De laan uit de kolonieperiode met links een rij fladderiepen en rechts een rij zomereiken.



Opmerkelijke witte paardenkastanje met hangende kroontakken. Een zeldzame oude cultivar die waarschijnlijk niet meer in de handel is.



Uitgediepte en op breedte gebrachte fortgracht met de bomenrijen erlangs.



Nieuw aangelegde schanswallen die het historische beeld in de herinnering roepen.